

УДК 343.123.6

В.О. ГРИНЮК, канд. юрид. наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВИКОНАННЯ ВИРОКУ СУДУ В ЧАСТИНІ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Ключові слова: цивільний позов, виконання вироку суду, арешт майна

Відповідно до ч.1 ст.55 Конституції України, права та свободи людини і громадянина захищаються судом, а судовий захист неможливо повноцінно здійснити без обов'язковості виконання судових рішень. Загальною декларацією прав людини 1948 р. (ст.8), Міжнародним пактом про громадянські і політичні права (ст.2), Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (ст.13) передбачено право на ефективне поновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення основних прав людини, наданих їй конституційними та законодавчими актами. Відповідно до рішення Конституційного Суду України № 3-рп/2003 від 30.01.2003 р. [1] правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, якщо воно відповідає вимогам справедливості та забезпечує ефективне поновлення в правах.

Проте, серед усіх судових рішень, які прийняті органами судової влади, на практиці виконуються не більше 54 % [2, 3]. Про незадовільний стан виконання судових рішень також свідчить статистика у справах, розглянутих Європейським судом з прав людини щодо України [4]. Більшість рішень міжнародної судової установи щодо України свідчить про порушення нашою країною права на справедливий судовий розгляд, складовою частиною якого є дотримання права особи на здійснення виконавчого провадження протягом розумного строку.

Прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. зумовлює

необхідність осмислення нової процедури кримінального провадження на теоретичному та практичному рівнях, в тому числі й осмислення проблемних питань, що виникають під час виконання вироку суду в частині цивільного позову.

Проблеми, що стосуються виконання вироку в частині цивільного позову в кримінальному судочинстві, неодноразово привертали увагу вчених-процесуалістів і були предметом дослідження в працях С.А. Альперта, Т.В. Варфоломеевої, М.І. Гошовського, О.В. Грищука, О.В. Капліної, В.Т. Маляренка, В.В. Навроцької, Л.Л. Нескородженої, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, М.Є. Шумила та ін. Але прийняття нового КПК України потребує нових поглядів на кримінально-процесуальну діяльність, розробку нових та вдосконалення існуючих теоретичних та практичних положень щодо виконання вироку в частині цивільного позову в кримінальному процесі. Тому метою статті є дослідження особливостей виконання вироку суду в частині цивільного позову в кримінальному провадженні.

Відповідно до пунктів 25, 26 ст.3 Кримінального процесуального кодексу України [5], цивільний позивач є учасником кримінального та судового провадження. Цивільним позивачем в кримінальному процесі є фізична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової шкоди, та яка пред'явила цивільний позов. Цивільний позов є одним з основних та найбільш регламентованих способів відшкодування шкоди, яка завдана кримінальним правопорушенням. Саме тому відповідно до ст.128 КПК України особа, якій завдано кримінальним правопорушенням майнову та/або моральну шкоду, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до інших осіб, які за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, яка

завдана особами, які вчинили суспільно небезпечне діяння.

Особами, які в силу закону несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, можуть бути: батьки (усиновлювачі) або опікуни малолітньої особи чи інші фізичні особи, які на правових підставах здійснюють виховання малолітньої особи (ст.1178 ЦК); батьки (усиновлювачі) або піклувальники неповнолітньої особи (ст.1179 ЦК); опікуни або заклади, які зобов'язані здійснювати нагляд за недієздатною фізичною особою (ст.1184 ЦК); юридична або фізична особа за шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків (ст.1172 ЦК); особа, яка володіє джерелом підвищеної небезпеки (ст.1187 ЦК). Цивільними відповідачами у кримінальному провадженні ці особи можуть бути, якщо до них пред'явлено цивільний позов під час кримінального провадження до початку судового розгляду.

На практиці органи досудового слідства не завжди виконують вимоги процесуального законодавства щодо з'ясування виду заподіяної шкоди та її розміру, зустрічаються випадки переконання слідчими потерпілих не заявляти цивільний позов на досудовому слідстві, а робити це під час розгляду справи в суді [3]. Юридична необізнаність потерпілих та цивільних позивачів, а також вимога КПК України (статті 58, 63) щодо представництва зазначених суб'єктів тільки особами, які мають право бути захисником у кримінальному провадженні в подальшому ускладнюють або роблять неможливим відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди.

Згідно статистичної звітності «Основні показники про роботу прокурора за 9 місяців 2012 року» [6] за вказаний період тільки прокурорами було пред'явлено 3332 цивільних позови на загальну суму 330150 тис. грн. Аналогічні статистичні дані попередніх років свідчать про збільшення як кількості осіб, потерпілих від злочинів, так і розмірів заподіяної

їм шкоди. Для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, недостатньо одного лише визнання за потерпілим права на таке відшкодування шляхом подачі цивільного позову в кримінальному провадженні. Ухвалюючи обвинувальний вирок, постановляючи ухвалу про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, суд в залежності від доведеності підстав та розміру позову задовольняє цивільний позов повністю або частково чи відмовляє в ньому.

Цивільний позов в кримінальному провадженні також регламентується нормами цивільного, цивільно-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства. Внаслідок цього є відсутнім комплексний порядок виконання судових вироків в частині цивільного позову в кримінальному провадженні. Зокрема, в Кримінально-виконавчому кодексі України [7] відсутні норми, які регламентують виконання вироку суду в частині цивільного позову засудженими особами, які відбувають покарання в арештних домах, кримінально-виконавчих установах та в спеціальних виховних установах.

Передумовою виконання вироку в частині цивільного позову є можливість на досудовому слідстві застосувати такий вид заходів забезпечення кримінального провадження як арешт майна. Відповідно до ч.1 ст.170 КПК України арештом майна є тимчасове позбавлення підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, можливості відчужувати певне його майно за ухвалою слідчого судді або суду до скасування арешту майна. Арешт може полягати в забороні не тільки відчуження такого майна, а й в забороні розпоряджатись ним будь-яким чином та використовувати його. Заборона використання та розпорядження майном можлива лише у випадку, коли їх незастосування може призвести до зникнення, втрати або пошкодження майна або настанню інших наслідків, які можуть перешкодити кримінальному провадженню.

Перелік майна, на яке може бути накладений арешт з метою забезпечення цивільного позову, передбачений в ч.3 ст.170 КПК України. На нашу думку, при забезпеченні цивільного позову потрібно враховувати положення Закону України «Про виконавче провадження» [8] в частині щодо накладення арешту на майно громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами. Накладення арешту на майно, на яке в майбутньому не може бути звернене стягнення, є зайвим і не результативним, оскільки державний виконавець не може вилучити та примусово реалізувати таке майно.

Накладення арешту на майно з метою забезпечення цивільного позову може бути здійснено як на досудових, так і судових стадіях кримінального процесу. Слідчий суддя на досудовому слідстві накладає арешт на тимчасово вилучене майно у вигляді речей, документів, грошей тощо тільки в тому випадку, коли є достатні підстави вважати, що вони були набуті в результаті вчинення кримінального правопорушення, доходи від них, або, на які було спрямовано кримінальне правопорушення. Таким чином в силу приватного інтересу на досудовому слідстві прокурор, чи слідчий за погодженням з прокурором не можуть з власної ініціативи порушувати перед слідчим суддею клопотання про забезпечення цивільного позову. Таке право надається прокурору, на нашу думку, тільки в тому випадку, коли відповідно до ст.33 Закону України «Про прокуратуру» прокурор пред'являє цивільний позов у кримінальному провадженні з метою захисту інтересів держави, а також громадян, які за станом здоров'я та з інших поважних причин (фізичний, матеріальний стан, неповнолітній вік, недієздатність тощо) не можуть захистити свої права. При поданні позову в інтересах громадян в позовній заяві прокурор повинен послатися на правові і на фактичні підстави пред'явлення ним позову, та обґрунтувати причини, через які громадяни не можуть самостійно захистити свої права.

Клопотання до слідчого судді про застосування арешту майна на досудовому слідстві

подається до місцевого суду, в межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування. З клопотанням про арешт до слідчого судді має право звертатися прокурор, слідчий за погодженням з прокурором, а з метою забезпечення цивільного позову – також цивільний позивач. У більшості випадків органи досудового слідства звертаються з такими клопотаннями, а слідчі судді приймають ухвали про щодо забезпечення позову в кримінальному провадженні.

Необхідність арешту майна зумовлюється обґрунтованою підозрою вважати, що застосування цього заходу зумовить труднощі чи неможливість виконання вироку в частині цивільного позову внаслідок того, що таке майно може бути приховане, відчужене чи пошкоджене. Несвоєчасне прийняття заходів забезпечення цивільного позову дозволяє цивільному відповідачу здійснити дії, які спрямовані на приховування майна чи його реалізації. Трапляються випадки, коли майно відчужується шляхом укладення фіктивних угод на користь близьких родичів. На нашу думку, в таких випадках прокурор зобов'язаний виявляти зазначені факти та вчиняти дії щодо визнання в установленому порядку зазначених угод недійсними відповідно до норм цивільного законодавства.

На практиці виникають труднощі виконання ухвали слідчого судді чи суду про накладення арешту на нерухоме майно. Відповідно до ст.2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [9], обтяженням є заборона розпоряджатися та/або користуватися нерухомим майном, яка встановлена або законом, або актами уповноважених на це органів державної влади, їх посадових осіб, або яка виникає на підставі договору. Відповідно до розділу 3 Методичних рекомендацій стосовно документів, необхідних для проведення державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, схвалених Рішенням колегії Державної реєстраційної служби України 11.12.2012 р., до документів, що підтверджують виникнення обтяження речових прав на нерухоме

майно відноситься ухвала слідчого судді під час досудового розслідування або суду під час судового провадження про накладення арешту на нерухоме майно як захід забезпечення кримінального провадження (на підставі статей 131–132, 170 КПК України). До документів, що підтверджують припинення обтяження речових прав на нерухоме майно, відноситься ухвала слідчого судді про скасування арешту нерухомого майна під час досудового розслідування та рішення суду, що набрало законної сили.

Однак, відповідно до ст.24 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», у державній реєстрації прав та їх обтяжень може бути відмовлено у разі, якщо із заявою про державну реєстрацію прав та їх обтяжень звернулася неналежна особа або заяву про державну реєстрацію речових прав, похідних від права власності, подано за відсутності державної реєстрації самого права власності. Таким чином для державної реєстрації обтяження необхідно зареєструвати перш за все право власності на нерухоме майно, а слідчий суддя не є тим суб'єктом, який може здійснювати таку реєстрацію права власності, а отже, як наслідок, не може реєструвати обтяження у вигляді арешту нерухомого майна в Державній реєстраційній службі України.

Вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні здійснюється під час ухвалення обвинувального вироку чи постановленні ухвали про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру. Відповідно до ч.1 ст.368 КПК України суд, ухвалюючи вирок, повинен вирішити питання про цивільний позов: чи підлягає задоволенню пред'явлений позов і, якщо так, на чью користь, в якому розмірі та в якому порядку. Крім того у вирокі суду вирішуються питання про заходи забезпечення позову до набрання вирокі законної сили. Таким чином при ухваленні вироку суд виносить рішення щодо цивільного позову, яке є складовою частиною вироку.

Відповідно до ст.535 КПК України, вирок суду, який набрав законної сили, звертається

до виконання не пізніше як через три дні з дня набрання ним законної сили або повернення матеріалів кримінального провадження до суду першої інстанції із суду апеляційної чи касаційної інстанції або Верховного Суду України. Якщо судові рішення або його частина підлягає виконанню органами Державної виконавчої служби України, суд першої інстанції видає виконавчий лист, який звертається до виконання в порядку, який передбачений Законом України «Про виконавче провадження». Таким чином, у кримінальному процесі на стадії виконання вироку Державна виконавча служба України виконує покарання у вигляді конфіскації майна. Оскільки складовою частиною вироку в кримінальному провадженні є рішення щодо цивільного позову, то суд повинен видати виконавчий лист, який відповідно до п.1 ч.2 ст.17 Закону України «Про виконавче провадження» є виконавчим документом та підлягає виконанню державною виконавчою службою. У випадку невиконання вироку суду в частині цивільного позову та з моменту видачі судом виконавчого листа у провадженні з'являються такі суб'єкти, як стягувач та боржник. Цивільний позивач або прокурор, у випадках передбачених Законом України «Про прокуратуру», разом з виконавчим листом подають до органу примусового виконання також копію вироку суду, в якому містяться відомості щодо цивільного позову.

Відповідно до ч.2 ст.25 Закону України «Про виконавче провадження» державний виконавець у триденний термін виносить постанову про відкриття виконавчого провадження, в якій надає строк для добровільного виконання виконавчого документу. У випадку відсутності добровільного виконання у державного виконавця є можливість застосувати чималий арсенал примусових заходів, спрямованих на виконання виконавчого документу: розшук та оцінка майна, накладення на нього арешту, вилучення та примусова реалізація майна, тощо [10].

Однак при виконанні вироку суду в частині цивільного позову у засуджених осіб вста-

новлюється відсутність майна, на яке можна накласти стягнення. Особливо така ситуація є типовою в тих випадках, коли засуджений відбуває покарання у вигляді позбавлення волі. В таких випадках основним джерелом відшкодування шкоди є заробітна плата засудженої особи, з якої потрібно робити певні відрахування та спрямовувати їх на виконання вироку суду в частині цивільного позову. Але в Кримінально-виконавчому кодексі України серед норм, які регламентують заробітну плату засуджених, взагалі нічого не згадується про розмір утримань із заробітної плати, які спрямовуються на відшкодування шкоди потерпілому від злочину. Тому, на нашу думку, для реального відшкодування шкоди в таких випадках необхідно основний акцент державному виконавцю робити на виявлення майна засудженого, яке належало йому до моменту засудження. У зв'язку з цим необхідно передбачити в КПК України норму про направлення виконавчого документу для відшкодування шкоди, яка була завдана злочинцем не по місцю відбування покарання, а до останнього відомого місця проживання засудженого.

Основним способом захисту майнових прав у кримінальному процесі є вирішення цивільного позову шляхом визначення суми збитків, яку поніс потерпілий на відновлення порушеного права. У зв'язку з цим при вирішенні цивільного позову актуальним є питання про відшкодування завданих збитків у натурі: вчинення певних дій, передача потерпілому речі, яка визначена родовими ознаками, виконання робіт з відновлення пошкодженого майна тощо. Такі способи вирішення цивільних позовів у кримінальному процесі можна назвати альтернативними.

На практиці поширені випадки коли в кримінальному процесі задовольняється цивільний позов, і в якості міри покарання призначається штраф чи конфіскація майна. При недостатності майна засудженого, як свідчить практика, спочатку виконується вирок в частині конфіскації майна та штрафу, а потім здійснюються заходи щодо відшкодування

шкоди потерпілому. В такому випадку порушується баланс між приватними та публічними інтересами, оскільки сама держава повинна гарантувати захист прав і свобод людини і громадянина. З метою недопущення такої невідповідності в чинному законодавстві потрібно передбачити норму, згідно якої, сплата штрафу в якості міри покарання можлива тільки після повного погашення вимог цивільного позивача, які містяться у вирокі суду.

Таким чином, комплексний аналіз норм чинного законодавства свідчить про необхідність внесення до нього змін, які спрямовані на вдосконалення правової регламентації виконання вироку в частині цивільного позову в кримінальному процесі, що дозволить посилити захист прав та інтересів потерпілих від злочинців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рішення Конституційного Суду України : від 30.01.2003 р., № 3-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 6. – Ст. 245.
2. Головін А. С. Конституційний суд є надзвичайно важливою складовою системи гарантування прав і свобод людини та громадянина / А. С. Головін // Закон і бізнес. – 2012. – № 49 (1088).
3. Практика застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/F18D7A1BB319E390C3256FA1004EFFDD>.
4. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2012 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9329>.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України // Голос України. – 2012. – № 90–91.
6. Основні показники про роботу прокурора за 9 місяців 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=106781.
7. Кримінально-виконавчий кодекс України // ВВР України. – 2003. – №3–4. – Ст. 21.

8. Закон України «Про виконавче провадження» // ВВР України. – 1999. – № 19. – Ст. 813.

9. Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх об-

тяжень» // ВВР України. – 2004. – № 51. – Ст. 553.

10. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.

Гринюк В. О. Виконання вироку суду в частині цивільного позову в кримінальному провадженні / В. О. Гринюк // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 215–220 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13gvovkp.pdf>

Розглянуто проблеми виконання вироку суду в частині цивільного позову в кримінальному судочинстві України. Проаналізовано чинне і перспективне кримінально-процесуальне законодавство із зазначеної проблематики та надані пропозиції щодо вирішення проблем гарантування виконання вироку суду в частині цивільного позову..

Гринюк В.А. Исполнение приговора суда в части гражданского иска в уголовном производстве

Рассмотрены проблемы исполнения приговора суда в части гражданского иска в уголовном судопроизводстве Украины. Проанализировано действующее и перспективное уголовно-процесуальное законодательство по указанной проблематике и даны предложения по решению проблем гарантирования исполнения приговора суда в части гражданского иска.

Grinjuk V.A. The Sentence of the Court in a Civil Action in Criminal Proceedings

The problem of execution of the sentence of the court in the part of civil suit in criminal procedure of Ukraine is devoted. The author analyses the legislation in force and in outlook. Propositions about solving problems of guarantee of execution of the sentence of the court in the part of civil suit are formed.

Форум права Ф